

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI ONA TILI DARSLARIDA YUQORI SINIF O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Olimjon Eshimbetov

Ajiniyoz nomidagi NDPI katta o'qituvchisi pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori
PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15115981>

Annotatsiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablari ona tili darslarida 10-11-sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning shakli, metod va vositalari tashkil etadi.

Kalit so'zlar: Nutq, nutq odobi, so'zlashuv uslubi, fikrlash, bilim, ko'nikma, malaka.

DEVELOPMENT OF SPEECH COMPETENCES OF HIGHER-GRADE STUDENTS IN MOTHER LANGUAGE LESSONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION SCHOOLS

Abstract. Forms, methods and means of developing speech competencies of 10-11th-grade students in mother tongue lessons of general secondary education schools.

Keywords: Speech, speech etiquette, conversational style, thinking, knowledge, skills, competence.

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТАРШИХ КЛАССОВ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Аннотация. Формы, методы и средства развития речевых компетенций учащихся 10–11 классов на уроках родного языка в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: Речь, речевой этикет, стиль говорения, мышление, знания, умения, компетенции.

Ajdodlarimiz azaldan fikrga mantiqiy yondashib aniq, to'g'ri, ta'sirli, tushunarli so'zlashga alohida e'tibor berganlar. So'zning ma'nosiga diqqat qilish, ravon gapira olish, so'zlovchining nutqini hurmat bilan tinglash, o'ylab fikr-mulohaza qilish, rost so'zlash, ifodali o'qish, o'z munosabatini erkin ifodalash, suhbat mavzusiga aloqador bo'lmagan fikrlarni aytmaslik kabilarga rioya qilish nutq odobining asosiy talablari sanalgan.

Nutqiy faoliyat jarayonidagi bu kabi odatiy talablar xalqimizning qadrlashga loyiq an'anasi sifatida yillar davomida takomillashib kelmoqda. Nutqiy faoliyat turlari Kaykovus, Farobiy, Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdulla Avloniy asarlarining mazmun-mohiyatiga singdirilgan.

Kaykovusning "Qobusnoma" asarida keltirilgan "Tilingni yaxshi hunar bila o'rgatg'il va muloyim so'zdin boshqa narsani odat qilmag'il.

Nedinkim, tilga har nechuk soʻzni oʻrgatsang, shuni aytur, soʻzni oʻz joyida ishlatgʻil, soʻz agar yaxshi boʻlsa, ammo nooʻrin ishlatilsa, garchand u har nechuk yaxshi soʻz boʻlsa ham yomon, nobop eshitilur. SHuning uchun behuda soʻzlamagʻilki, foydasizdir” [9] – degan fikrlari eʼtiborlidir. Oʻquvchilar ona tili darslarida muloyim soʻzlashni, soʻzni oʻz oʻrnida qoʻllashni oʻrganar ekan, ularda fikr tarkibi va qurilishi mazmundor va mantiqli soʻzlar bilan boyib boradi.

Farobiy foydali soʻzlashning taʼsirini quyidagicha izohlaydi: “...soʻzlash quvvati shunday quvvatki, uning yordamida inson bilim va hunar egallaydi, uning yordamida xulq-atvoridagi xunuk va goʻzal harakatlarni ajrata biladi va bajarilishi zarur boʻlgan-boʻlmagan ishlarni ado etadi, shu bilan birga, zararli va foydali narsani, lazzatli va achchiq narsalarni fahmlaydi. YAxshi soʻz, yaʼni nutq kishiga obroʻ va baxt keltiradi. Ezgu soʻzli boʻl:

Soʻzlar ancha mujibi gʻaromat boʻlmoq,

Til zabtidadur anga salomat boʻlmoq” [4].

Shirinsuxanlik bilan murojaat qilish insonga obroʻ, baxt keltiradi. Oʻquvchilar yillar davomida bu xususiyatni oʻzida mujassam qilib borishi ularda insoniy fazilatlar, nutq madaniyati rivojining asosi boʻladi.

Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida taʼkidlashicha: “Fikr tarbiyasi eng kerakli, koʻp zamonlardan beri taqdir qilinub kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyanilgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadur. Fikr insonning sharofatlik, gʻayratlik boʻlishiga sabab boʻladur” [3]. Insonlarning jamiyatga, oʻz oʻrniga ega boʻlishida, yuksak salohiyatni egallashda tafakkurning, fikrning ijobiy taʼsiri sezilarli darajadadir.

Soʻnggi yillarda mustaqil fikrlash yoshlar tarbiyasining negizi sifatida mamlakatimizdagi qonun va farmonlar mazmunida oʻz aksini topmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son “Oʻzbekiston Respublikasi xalq taʼlimi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida” Farmonida “...oʻqitish metodikasini takomillashtirish, taʼlim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish; xalq taʼlimi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish” [1.] vazifalari ona tili darslarida oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga, ularni shaxs sifatida shakllantirishga, hayotiy faoliyatida tarbiyaviy, madaniy, maʼrifiy jihatdan yondashib, ongli ravishda faol ishtirokini taʼminlashga asos boʻladi.

Uzluksiz ona tili taʼlimida nutqiy faoliyat turlarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari atroflicha oʻrganilgan boʻlsa ham, 10-11-sinf oʻquvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi etarli darajada takomillashtirilmagan.

SH.YUsupovanning dissertatsiyasida ona tili darslarida oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini oʻstirish boʻyicha “SHarhlash usuli”ni qoʻllashdan turli maqsadlar koʻzlanishi nazarda

tutiladi. ”1. SHarhlash ona tili bo'yicha o'tilgan nazariy ma'lumotlarni idrok qilishga yordam beradi. 2. SHarhlash nazariy ma'lumotlarni amaliyotda qo'llashni bildiradi. 3. Og'zaki nutqni o'stirishga yordam beradi. 4. Orfoepik va orfografik normalar munosabatlarini muvofiqlashtiradi. 5. Butun dars jarayonida o'quvchilarda nazariy ma'lumotlar ta'kidlanadi". [18]

Metodist olimaning fikrlariga qo'shilgan holda, quyidagicha izoh berish mumkinki, ona tili darslarida sharhlash natijasida to'g'ri so'zlash va to'g'ri yozish qoidalariga amal qilganligi sinovdan o'tadi. O'quvchilarning talaffuzi, nutq texnikasiga e'tibor berishi orqali, olgan bilimni amalda og'zaki nutqida so'zlay olishi muhim.

SH.YUldashevaning tadqiqot ishida o'quvchilarning gapirish ko'nikmalarini topshiriqlar orqali rivojlantirish tadqiq qilingan [19]. O'zbek tilini davlat tili sifatida o'qitish mazmunida quyidagilar belgilangan:

1.Nutqiy-kommunikativ malaka, turli nutqiy vaziyatlarda fikr bayon eta olish, fikr almashish, eshitilgan materialni idrok etish, o'qish orqali axborot olish, fikrlarni yozma bayon qila olish malakalari.

2.Til vositalarini nutqda qo'llash uchun o'zbek tili tizimidagi zarur bilimlarni (nutq tovushlaridan to muomalaning eng kichik birligi – gapgacha) o'zlashtirish, ya'ni grammatik malaka.

3.O'zbek xalqining milliy xususiyatlari, madaniyati hamda umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish orqali hosil qilinadigan malaka" [20].

Ona tilini o'qitishda o'quvchilarning grammatik malakalarini hosil qilish, nutq jarayonida til vositalaridan o'rinli foydalanish, xalqimizning yuksak madaniyati, milliy urf-odatlarini mustahkamlash joiz. Bu vositalar orqali erkin muloqot qilish, nutqiy vaziyatlarda muomala madaniyatiga rioya qilish ko'nikmalari, savodli og'zaki va yozma nutqni ifoda qilish shakllanib boradi.

Nutqiy kompetensiyalarning tarkibiy komponentlarini boshlang'ich sinf ona tili darslarda shakllantirib borish maqsadga muvofiq. Darhaqiqat, o'quvchilar tayanch sinflarga o'tganda ularning tinglab tushunish, so'zlash, o'qish va yozish kompetensiyalari ta'lim bosqichlarida yillar davomida rivojlanib boradi. Yillar davomida ona tili mashg'ulotlarida olgan bilim va ko'nikmalariga tayangan holda, turli matn turlarini tuzishga hamda xatosiz yozishga etarlicha bilimga ega bo'ladilar. SHu bilan birga, davlat tilida ish yuritish hujjatlarini mustaqil holda namunaga qaramasdan mustaqil yozish ko'nikmasiga ega bo'ladi.

D.Toshxo'jaeva tomonidan darsdan tashqari tashkil qilinadigan tadbirlar orqali o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalari o'stirish muammolari o'rganilgan [16].

O'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish darsdan tashqari tashkil qilinadigan tadbirlarning o'rni muhim ahamiyat kasb etadi, chunki maktablarda o'tkaziladigan tadbirlarda o'z tengquri tomonidan ifodali tarzda yoddan o'qib eshittirilgan g'azal, shohbaytlar va she'rlar ularning tinglab tushunish, so'zlash va eshitish kompetensiyalarining rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

G'. Hamraevning ilmiy-tadqiqot ishida "Agar darsni tashkil etish, xususan, ona tili darslarida fonetika, orfoepiya, orfografiya mavzularini o'qitish o'qituvchining ixtiyoriga to'liq topshirib qo'yilsa, o'quvchilarning adabiy talaffuz hamda imloga oid ko'nikmasi bir xil bo'lmasligi muqarrar. Talaffuz va imlo qoidalari esa, bir xillikni taqozo etadi. SHu ma'noda, o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishni avtomatlashtirish masalasi juda dolzarb bo'lib qoladi" [22] -deyiladi. Ona tili darslarida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish, asosan, ona tili o'qituvchisining darsni yuqori saviyada tashkil etishi bilan xarakterlanadi. Tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish deyarli har bir ona tili darsida rivojlantirilib boriladi. Darsda o'qituvchining, birinchi galdagi, vazifalaridan biri, o'quvchida nutqiy ko'nikmalar hosil bo'lishini nazorat qilish, o'quvchilarda nutqiy kompetensiyalarning o'sish darajalarining "oqsayotganini" aniqlash va yo'l qo'yilgan kamchiliklarni o'z vaqtida tuzatishdir. O'quvchilarga so'zlarning imlosi bo'yicha imlo lug'at bilan ishlashni, ko'chirib yozish mashqlarini bajarishda o'rganib, eslab qolishni uqtirish, so'zlarning ma'noviy strukturasi izohli lug'atlar bilan ishlash, omonim va sinonim lug'atlar bilan ishlashni o'rgatishdir. Buning uchun u darsning yakunlovchi qismida vaqt ajratsa, o'qish va yozish mashqlariga alohida urg'u bersa, nutqiy kompetensiyalar takomillashadi. Albatta, bu jarayon o'qituvchidan birgina darslik bilan chegaralanib qolmasdan izlanishni, qo'shimcha ilmiy adabiyotlar bilan ishlashni talab qiladi.

O'quvchilar boshlang'ich sinflardan boshlab mustaqil ta'limni yo'lga qo'yib shakllantirib borar ekan, keyinchalik 10-11-sinf o'quvchilari bo'lganlarida ularning so'zlashi, turli vaziyatlardan shirinsuxanlik bilan chiqa olish qobiliyatlari, o'ylab, mulohaza qilib yuritish ko'nikmalari takomillashib boradi. 10-11-sinf o'quvchilari vatanparvarlik, insonparvarlik, odamiylik, oliyjanoblik, mehnatsevarlik kabi qator fazilatlar ifodalangan badiiy asarlarni va she'rlarni o'qib tahlil qilishsa, ularning nutqi sezilarli darajada rivojlanadi. Demak, nutqiy kompetensiyalar darsliklarda, o'quv qo'llanmalar va ilmiy-tadqiqot ishlarida nutq, nutqiy faoliyat turlari, nutq malakalari va nutqiy ko'nikmalar deb nomlangan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy faoliyatning o'qish va yozish ko'nikmalari ularning yoshi va aqliy rivojining takomilini inobatga olgan holda, bosqichma-bosqich shakllantirilib boriladi. YOshlik chog'laridan boshlab berilayotgan ilk saboqlarda o'qish va yozish ko'nikmalari shakllantirilayotgan asosiy bilimlarning poydevoriga jiddiylik bilan egallanishi va nazoratga olinishi zaruriy omildir.

Ona tilini o'qitishda bu malakalar keyinchalik yuqori sinflarda nutqiy kompetensiyalarni rivojlanirish uchun o'z ijobiy natijasini beradigan asosiy zamin vazifasini o'taydi.

A.A.Abduazizovning "Tilshunoslik nazariyasiga kirish" darsligida nutq shakllarini rivojlantirishda qo'llaniladigan vositalar haqida mulohaza yuritilgan. "Nutq – bu tilning va undagi belgilarning barcha qo'llanilish holatlarini qamrab oladi. YOzma shaklda o'qib berish uchun tayyorlangan roman, qissa, hikoya va h.k. nutqqa tegishlidir" [2.]. Nutqning rivojlanishi uchun xizmat qiluvchi bu vositalar o'quvchining aqliy kamol topishi bilan birga, mustaqil fikrlashiga va ijodiy yondashuv asosida fikrini erkin bayon qilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aytilgan.

Psixolog N.I.Jinning ta'kidlashicha, "Nutq – intellektni rivojlantiruvchi kanal. Til qancha erta o'zlashtirilsa, bilimlar shuncha oson va to'liq o'zlashtiriladi" [7]. Olimlar tomonidan bildirilgan fikrlar turlicha talqin qilingan. Bizning fikrimizcha, nutqning belgilangan qoida va talab asosida rivojlanishi bilimlar zaxirasining paydo bo'lishida antrotsentrik faoliyatini namoyon qiladi. Fikrlar xilma-xilligi bilimlar vositasida bosqichma-bosqich shakllanadi. Rus olimi L.S.Vigotskiy botiniy nutqdagi fikrning so'zga aylanishini "tafakkur grammatikasining so'z grammatikasiga aylanishi" deb ta'riflaydi [14]. Darhaqiqat, fikr sayqallanib etilgan tafakkur bilan tashqi nutqqa aylanadi.

O'quvchilar oila davrasida milliy tilda gapirishi, shevaga xos so'zlarni erkin ishlatishi tabiiy hol. Ular darsdan keyin tashkil qilinadigan to'garaklarda adabiy tilda gapiradilar, fikrini adabiy tilda tushuntirib, ba'zi o'rinlarda izohlab etkazadi. Biroq bayramlarda, tadbirlarda ham turli xududdan kelgan va boshqa millat vakillari ishtirokchilari qatnashayotganligini inobatga olib, adabiy tilda gapirishlari to'g'ri deb o'ylaymiz. SHuning uchun ona tili darslarida bilim, ko'nikma, malakalarni hosil qilishga, shular negizida kompetensiyalarni rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish kerak.

Bilim – o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish; ko'nikma – o'quvchining o'rgangan bilimlarini tanish vaziyatlarda qo'llay olishi yoki o'zlashtirgan bilimlari asosida muayyan amaliy harakatni bajara olish faoliyati; malaka – o'rganilgan bilim va shakllangan ko'nikmalarni notanish vaziyatlarda qo'llay olish va yangi bilimlar hosil qilish; "Kompetensiya bolaning bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlari majmui bo'lib, bolalarning o'ziga xos rivojlanish sohalarini birlashtiruvchi tushunchadir. Bu kompetensiyalar bolalarning ma'nan mukammal shakllanishi va intellektual rivojlanishi uchun asos bo'ladi" [6].

Kompetensiya – o'quvchilarning muayyan bir sohada sermahsul faoliyatini mustaqil olib borishi uchun oldindan tayyorlanadigan zaruriy talabdir.

"Kompetensiya" termini fanda ilk bor XX asrning 50-60-yillarida qo'llangan. Inglizcha "sompentense" tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita chuqur bilimga asoslangan qobiliyat,

layoqatlilik darajasini anglatadi [12]. Kompetensiya so'zining ma'nosiga qator izohlar va ta'riflar berilgan, tadqiqotchilar tomonidan turlicha talqin qilingan.

Kompetensiya – (lot, compete – munosibman, loyiqman) u yoki bu sohadagi bilimlar, tajribalar, shaxsning biron bir sohadan xabardorligi, shu sohani bilish darajasi [11].

N.SH.Turdiyev va qator olimlar tomonidan tuzilgan “Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari” nomli qo'llanmasida “kompetentlilik”, “kompetensiya” tushunchalari tavsiflarida quyidagi holatlari: bilimlar majmuining amalda qo'llanilishi, shaxsning uquvi, xislatlari, fazilatlar; amaliy faoliyatga tayyorgarlik o'lchovi, muammolarni hal etish, amalda zarur natijalarni qo'lga kiritish layoqati, shaxsning professional faoliyatini ta'minlovchi bilim, ko'nikma, malakalar yaxlitligi; faollashgan (amaliyotga tatbiq etilgan) o'quv, bilim, tajribalar majmui, shaxsning maqsadli yo'naltirilgan emotsional iroda kuchi [17] sanab o'tilgan. Kompetensiyalar egallangan bilimlar zahirida ko'nikmalar hosil qilinadi va ko'nikmalar malakaga aylanadi. Kompetensiya bilim, ko'nikma, malakalarning yuqori darajasi, ya'ni layoqat sanaladi. Demak, kompetensiyalar ma'lum bosqichlar davomida amaliyotga tatbiq etilgan ilmlar jamlanmasidir.

V.Xutmaxer Evropa kengashi tomonidan qabul qilingan “evropa yoshlari ega bo'lishi kerak bo'lgan” beshta tayanch kompetensiyalarning ta'riflarini keltiradi. Bu kompetensiyalarning uchinchisi quyidagilardan iborat: og'zaki va yozma muloqotga kirishish bilan bog'liq kompetensiyalar. Bunday kompetensiyalarga ega bo'lmagan insonlar ijtimoiy jihatdan izolyasiyalanib qolish xavfiga duchor bo'ladi [17].

Nutqda nutqiy birliklarni tanlay olishda amaliy ko'nikmalar hosil bo'ladi, lisoniy qoidalardan nutqda foydalanadi. Metodik adabiyotlarda kompetensiyaning uch jihati ajratiladi: lingvistik; sotsiolingvistik; pragmatik kompetensiya [17]. “Birinchisida ijtimoiy munosabatlarning so'z va morfologik shakllarni ishlatishga ta'sirini bilgan holda muloqotda ishtirok etish layoqati tushuniladi. Pragmatik kompetensiya nutqning emotsional-hissiy tomonini anglatib, tabiatan lingvistik va nutqiy layoqatning yuqori darajasi hisoblanadi.

“Ma'lumki, tinglab tushunish murakkab nutq faoliyati hisoblanadi. Boisi so'zlovchining radio, magnitofon, televidenie orqali yoki muloqot paytida ifodalagan nutqini tinglovchi tezda qabul qilib, mazmunini tushunib, xotirada saqlab qolishi lozim. Bunday nutqni qaytadan o'qib olish uchun imkon bo'lmaydi. Tinglab tushunish gapirish bilan uzviy bog'liq. Tinglab tushunish ko'nikmasi egallangan bo'lsa, o'quvchida gapirish ko'nikmasi ham yaxshi rivojlanadi” [19].

Tinglab tushunish jarayoni o'quvchidan diqqatni jamlash, e'tibor bilan eshitish, tinglangan matnni qayta gapirish uchun eshitish me'yorlariga amal qilgan holda ma'lumot mazmunini anglash hamda to'g'ri xulosa chiqarish kabi ko'nikmalar rivoji bilan va inson xotirasi bog'liq.

SHuningdek, tinglab tushunish ko'nikmasi og'zaki nutq takomilida katta ahamiyatiga ega.

“O'quvchilar oldiga gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozuv malakalarini hosil qilishdan iborat zamonaviy vazifalar qo'yish, o'quv dasturlari va darsliklar tuzilib ta'lim jarayoniga tatbiq etish nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi muhim omildir. Bu davrda tinglab tushunishni o'rgatish masalalari ilk bor tadqiq qilindi. Nutq namunalari asosida gapirishni o'rgatish maqsadga muvofiq deb topildi” [10]. Hozirgi kunda o'quvchilarda nutqiy ko'nikmalarni hosil qilish, amaldagi o'quv dasturi va 2017-2020-o'quv yillari mazmun va shakl jihatdan yangi tuzilgan o'quv dasturlari va “Ona tili” darsliklari o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini sezilarli darajada rivojlantirishga xizmat qiladi. Xususan, 10-sinf “Ona tili” [21] darsligida nutq uslublari turlariga oid nazariy ma'lumotlar, avvalo, matndan ko'k rang bilan ajratib yozilgan so'zlarni qaysi uslubga aloqadorligini aniqlash, keyingi mashqda esa matndagi ajratilgan so'zlarni nutq uslublari bo'yicha kitobiy, betaraf, so'zlashuvga guruhlash, testda nutq uslublari turlariga xos kichik matnlarning aralash berilganini topish, o'quvchilarning matnga so'zlarni tanlab qo'llash, matn turlarini tuzishni o'rgatadi. O'quvchilar dastavval ma'lumotlarni tinglab tushunish va o'qish orqali bilib oladilar. Ularda ma'lumotlar zahirasi paydo bo'lgandan keyin berilgan ma'lumotni qayta gapirib, yozma nutqida ifodalay oladi. Bu jarayonlar bir-biri bilan bog'liq ravishda ma'lum vaqt davomida rivojlanadi.

R.Yo'ldoshevning fikricha, "... gapirish birinchi navbatda so'zlarni va ularning talaffuzini bilish, fikr bayon qilish chog'ida kerakli so'zni xotiraga keltirib, grammatik jihatdan shakllantirish, hosil bo'lgan so'z shakli taqozo etgan navbatdagi so'zni xotiraga keltirish, uni ham grammatik jihatdan shakllantirish, shu tariqa ongda yuzaga keladigan sintagmani aytishning cheksiz zanjiri sodir bo'ladi” [8]. Bu jarayon og'zaki nutq rivojlanishi emas, balki yozish ko'nikmalari rivojida ko'proq namoyon bo'ladi. Chunki o'quvchilar so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishidagi diksiya va intonatsiyaga etarlicha e'tibor bermaydi va gaplarni grammatik jihatdan shakllantirmaydi, ularning ko'pgina jummalari, tez fursatda vujudga keladi, ayniqsa, matn yozish jarayonida grammatik jihatdan shakllantirishga ma'lum vaqt beriladi, albatta, xatosiz gapirish talab qilinadi.

O.B.Sirotnina “Nutq madaniyati – har qanday kommunikativ vaziyatda, eng avvalo, xatosiz gapirishni anglatadi, to'g'ri fikrlash, to'g'ri so'zlash madaniyat belgisi sifatida tan olinmoqda” [15] deb ta'kidlaydi. Ona tili darslarida xatosiz gapirish, to'g'ri so'zlash, fikrlash muayyan muddat davomida rivojlantirib borilgan gapirish va so'zlash ko'nikmalariga bog'liq jarayon. Egallangan bilimlar qatorida hayotiy tajribalarga asoslanilgan nazmda va nasrda yozilgan paremikalarning muhim aspektlari xatosiz so'zlash va gapirishda o'z aksini topadi.

Nutqda fikrni rivojlantira borib, dastlab uning sxemasini tinglovchining aqliga etkazish, keyin uning tasavvuriga yaqqol taqqoslarni taqdim etish kerak, “nihoyatda chiroyli lirik tasvirlar bilan ehtiyotkorona uni tinglovchining yuragiga jo qiling, o‘shanda tinglovchi – asiringiz qochib ketmaydi, hatto siz uni erkin qo‘yib yuborsangiz ham sizning abadiy itoatgo‘y mijozingiz bo‘lib qoladi” [13]. Tinglovchiga chiroyli tasvirlar bilan tushuntirish suhbat jarayonining motivatsiya berishi bilan qiziqiligi o‘ziga tortadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” farmoni. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjati. – T.: 2017 yil, 6-son, 70-modda.
2. Abduazizov A.A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – T.: 2010. –213 b.
3. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axlok. –T.: 1992. – 9-b.
4. Amirov R. Osobennosti sintaksisa kazaxskoy razgovornoy rechi. – Alma-Ata, 1972. – S. 6.
5. Bakieva H.S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil ta‘lim orqali nutq va tafakkurni rivojlantirish metodikasi. Ped.fan.nom. diss. –T.: 2019. –144b.
6. Daliboeva SH.T. Kompetensiyaviy yondashuv maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual rivojlantirish omili sifatida. NamDU ilmiy axborotnomasi.2020.1-son.-344b
7. Jinkin N.I. Rech kak provodnik informatsii. – M.: Nauka, 1982. –159 s.
8. Yo‘ldoshev R.A. O‘zbek tili darslarida o‘quvchilarning og‘zaki nutqini ularni ko‘p gapirtirish orqali o‘stirish metodikasi (Ta‘lim rus tilida olib boriladigan maktablar misolida). – T.: Fan va texnologiya, 2012. – 216 b.
9. Kalshanskiy G.V. Ot predlozheniya k tekstu //Сущност, развитие и функции языка. – М.: Nauka, 1987. S 67
10. Lyaxovitskiy M.V. Metodika prepodavaniya inostrannykh yazykov. – M.: 1981. – S. 98.
11. Masharipova U. Innovatsion ta‘lim sharoitida boshlangich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish metodikasi Ped. fan. dok. (PhD) diss... . –T.: 2018. –163b.
12. Narzieva N. Formirovanie issledovatel'skix kompetensiy u uchashixsya na osnove integrativnogo podxoda// XV Mejdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferensiya.World science:problems and innovations. Msns» Nauka i prosvetshenie». 30 noyabrya 2017. Penza, 2017. CHast 3. -S. 156-158.
13. Razumova L., SHarov V. Lektor nutqining ta‘sirchanligi. – T.: 1973. – 21.b.
14. Salisheva Z.I. O‘zbek tili mashg‘ulotlarida talabalar monologik nutqini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (rus guruhlarda). Ped. fan. nom. ...dis. avtoref. –T., 2019. – 11-b.

15. Sirotkina O.B. Ustnaya rech i tipy rechevyykh kultur. // Rusistika segodnya. -M.: 1995. -Вып 4, S.3-21
16. Toshxo'jaeva D. Matn mazmunini o'z so'zlari bilan qayta hikoya qilishga o'rgatishning metodik asoslari: Ped. fan. nom. ...dis. – Toshkent, 2000. –130 b.
17. Turdiev N.SH., Asadov YU.M., Akbarova S.N., Temirov D.SH. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari T.:T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI, 2015. – 160 b
18. SHatilov S.F. Metodika obucheniya nemetskogo yazыku v sredney shkole.-M.,1986. – 43S.
19. YUsupova SH.J. Hozirgi o'zbek adabiy tili darslarida o'quvchilar tafakkurini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari: Ped. fan doktori ... diss.- Toshkent: TDPI, 2005. –279 b
20. YUldasheva SH.SH. Davlat tili ta'limida o'quvchilar nutqiy malakalarini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari. Ped. fan. nom. diss. –T.: 2008. –29 b.
21. G'ulomov A. va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Fan va texnologiya, 2012.- 380 b.
22. Hamraev G'.H. Umumiy o'rta ta'lim tizimida fonetikaga doir o'quv materiallarining metodik ta'minotini takomillashtirish: Ped. fan. dok. (PhD) diss.... – Samarqand: 2019. – 56 b.
23. Qurbonova O.B. 10-11-sinf Ona tili darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: Ped. fan. dok. (PhD) diss.... – Toshkent: 2021